

СТЕПАНЮК Р. Л.,доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри оперативно-
розшукової діяльності та розкриття
злочинів*(Харківський національний університет
внутрішніх справ)***КІКІНЧУК В. В.,**кандидат юридичних наук, доцент,
директор*(Навчально-науковий інститут № 2
Харківського національного
університету внутрішніх справ)*

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.59>**ЗАСОБИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ТАКТИКИ**

Стаття присвячена вдосконаленню теоретичних засад криміналістичної та оперативно-розшукової тактики в умовах, коли негласні слідчі (розшукові) дії є процесуальними засобами доказування у кримінальному провадженні. Автори визначили співвідношення криміналістичної та оперативно-розшукової тактики, здійснили узагальнення і порівняльний аналіз наукових підходів криміналістів і фахівців з оперативно-розшукової діяльності щодо розуміння засобів криміналістичної тактики та запропонували удосконалити відповідні теоретичні конструкції.

Наголошено, що нарізла потреба інтегрувати досягнення оперативно-розшукової тактики до криміналістики з метою формування дієвих рекомендацій щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Засоби криміналістичної тактики необхідно адаптувати до нових реалій з використанням досягнень теорії оперативно-розшукової діяльності. Підкреслено, що криміналістична тактика по відношенню до оперативно-розшукової є загальною. Вона вміщує наукові положення і практичні рекомендації щодо практичних прийомів розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, які застосовують різні суб'єкти. Засоби криміналістичної тактики мають бути універсальними інструментами, за допомогою яких слідчі вирішують поставлені завдання. Ці засоби повинні передбачати як гласні, так і негласні прийоми розслідування. Тому в криміналістичній та оперативно-розшуковій тактиці варто використовувати єдині поняття тактичного прийому, тактичної комбінації, тактичної операції, тактичної рекомендації, тактики взаємодії, тактики процесуальної дії. Водночас зміст тактики негласної слідчої (розшукової) дії має відрізнятися від змісту тактики гласної слідчої дії. Негласні процесуальні дії є комплексними і проводяться послідовно у взаємному зв'язку. Вони також передбачають використання тактичних прийомів і засобів, що забезпечують конспірацію. Тому тактика негласної (слідчої) дії одночасно має ознаки, що властиві тактиці проведення окремої процесуальної дії, оперативно-розшукового заходу і тактичної операції. Її зміст повинен включати адаптовані положення криміналістичної й оперативно-розшукової тактики.

Ключові слова: криміналістична тактика, оперативно-розшукова тактика, негласні слідчі (розшукові) дії, тактична рекомендація, тактичний прийом, тактична комбінація, тактична операція, тактика взаємодії.

Stepaniuk R. L., Kikinchuk V. V. Means of criminalistics and operational search tactics

The article is devoted to improving the theoretical foundations of criminalistics and operational search tactics in the context when covert investigative (detective) actions are procedural means of proof in criminal proceedings. The authors determine the correlation between forensic and operational search tactics, generalise and compare the scientific approaches of criminalists and operational search specialists to understanding the means of criminalistic tactics, and propose to improve the relevant theoretical constructs.

It is emphasised that there is a need to integrate the achievements of operational and investigative tactics into criminalistics in order to formulate effective recommendations for conducting covert investigative (detective) actions. The means of criminalistic tactics should be adapted to the new realities using the achievements of the theory of operational and investigative activities. It is emphasised that criminalistic tactics in relation to operational and investigative tactics are general. It contains scientific provisions and practical recommendations on the practical methods of investigation and trial of criminal offences used by various actors. Criminalistics tactics should be universal tools that investigators use to solve their tasks. These means should include overt and covert investigative techniques. Therefore, in criminalistics and operational and investigative tactics, it is necessary to use the same concepts of tactical device, tactical combination, tactical operation, tactical recommendation, interaction tactics, procedural action tactics. At the same time, the content of the tactics of covert investigative (detective) action should differ from the content of the tactics of public investigative action. Covert procedural actions are complex and are carried out consistently in mutual connection. They also involve the use of tactical devices and tools to ensure secrecy. Therefore, the tactics of covert (investigative) action simultaneously has features inherent in the tactics of a separate procedural action, operational and search measures and tactical operation. Its content should include adapted provisions of criminalistics and operational and investigative tactics.

Key words: *criminalistic tactics, operational and investigative tactics, covert investigative (detective) actions, tactical recommendation, tactical device, tactical combination, tactical operation, interaction tactics.*

Вступ. Реформування кримінального процесу України з метою його наближення до передових демократичних стандартів зумовлює потребу переосмислення багатьох теоретичних і прикладних проблем, які стосуються методів розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Однією з таких проблем є співвідношення гласних і негласних прийомів і засобів розслідування, адже останні, на відміну від недавнього минулого, є процесуальними і реалізуються шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Впровадження інституту негласних слідчих (розшукових) дій до КПК України свого часу стало революційним кроком законодавця, що змінило багаторічну парадигму повного розмежування процесуальних і оперативно-розшукових засобів розслідування. У зв'язку з цим вітчизняна теорія криміналістики й оперативно-розшукової діяльності потребує вдосконалення, одним із напрямів якого є перегляд теоретичних понять зі сфери тактики проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів.

Видається, що період диференційованого розвитку криміналістичної й оперативно-розшукової тактики, розквіт якого прийшовся на радянські часи, коли оперативні підрозділи поза межами кримінального процесу фактично здійснювали повноцінні негласні розслідування не задля збирання допустимих у суді доказів, а переважно з метою одержання орієнтуючої інформації, закінчується. Відповідні тактичні засоби мають бути уніфіковані, а засоби криміналістичної тактики адаптовані до нових реалій з використанням досягнень оперативно-розшукової тактики.

Зазначені обставини засвідчують актуальність наукового дослідження теоретичних проблем щодо співвідношення засобів криміналістичної та оперативно-розшукової тактики в нинішніх реаліях правової регламентації негласних розслідувань.

Стан дослідження. Теорія криміналістичної тактики розглянута у працях В. П. Бахіна, А. Ф. Волобуєва, В. А. Журавля, Н. С. Карпова, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, Ю. М. Мирошніченко, К. О. Чаплинського, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька та інших вітчизняних науковців. У свою чергу проблеми оперативно-розшукової тактики досліджували С. В. Албул, Г. М. Бірюков, М. П. Євтушок, О. А. Михайличенко, С. О. Павленко, Н. Ю. Пономаренко, В. М. Ценов, В. Д. Пчолкін, В. В. Шендрік, І. Р. Шинкаренко та інших фахівці. Водночас сутність і співвідношення засобів криміналістичної та оперативно-розшукової тактики висвітлювали М. Л. Грібов, С. О. Павленко, І. І. Когутич, В. М. Шевчук, у працях яких закладено ідеї щодо подальших напрямів їх удосконалення в контексті інтеграції прийомів оперативно-розшукової діяльності до криміналістичної тактики. Разом із цим ці складні теоретичні проблеми потребують подальших досліджень з метою додаткової аргументації та конкретизації.

Постановка завдання. Метою статті є визначення шляхів уніфікації теоретичних положень щодо засобів криміналістичної та оперативно-розшукової тактики в умовах, коли негласні слідчі (розшукові) дії є процесуальними засобами доказування у кримінальному провадженні. Для досягнення цієї мети необхідно визначити співвідношення криміналістичної та оперативно-розшукової тактики, здійснити узагальнення і порівняльний аналіз наукових підходів криміналістів і фахівців з оперативно-розшукової діяльності щодо розуміння засобів криміналістичної тактики та удосконалити відповідні теоретичні конструкції.

Результати дослідження. Криміналістична тактика є категорією, якою прийнято позначати розділ науки криміналістики та систему практичних рекомендацій з розслідування та судового розгляду кримінальних справ. У свою чергу, оперативно-розшуковою тактикою називають розділ теорії та практичні прийоми здійснення оперативно-розшукової діяльності. Науковцями представлено різні точки зору на сутність, зміст і співвідношення криміналістичної й оперативно розшукової тактики [1, с. 5–27; 2, с. 193–204; 3, с. 293–294; 4, с. 79–127]. Проте не заперечується, що вони мають спільні витоки і схожі засоби реалізації завдань практичної діяльності.

Як наукова категорія оперативно-розшукова тактика виокремилась з криміналістики разом із теорією оперативно-розшукової діяльності у 1970-х роках. Це було зумовлено запровадженням в СРСР відомчих інструкцій, які вміщували правові засади оперативно-розшукової діяльності, й теоретичним обґрунтуванням нового напрямку розвитку розшукової науки. Надалі в період незалежності України було прийнято профільний закон «Про оперативно-розшукову діяльність» і укорінено думку щодо диференціації криміналістики й оперативно-розшукової діяльності як тісно пов'язаних, але різних наук кримінально-правового циклу.

Відповідним чином розвивалися і наукові уявлення про сутність і зміст криміналістичної та оперативно-розшукової тактики. При цьому простежуються явні аналогії у більшості ключових понять, а відмінності стосуються мети, суб'єктів і сфери застосування тактичних прийомів і рекомендацій. У криміналістичній тактиці метою є досудове розслідування та судовий розгляд кримінальних справ, суб'єктами – особи, які ведуть кримінальний процес, а сферою застосування – кримінальне провадження. У свою чергу в оперативно-розшуковій тактиці метою є розкриття злочину, суб'єктом – працівник оперативного підрозділу, а сферою реалізації рекомендацій – оперативно-розшукова діяльність.

Після введення негласних засобів розслідування до кримінального процесу України ситуація змінилась докорінно, а вищенаведені відмінності майже знівельовані. Якщо раніше засоби оперативно-розшукової тактики застосовували поза межами кримінального процесу, то зараз навпаки, більшість із них можна використовувати виключно за правилами, встановленими КПК України. Слідчий став суб'єктом, який може безпосередньо проводити негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні. Сфера реалізації оперативно-розшукової діяльності поза межами кримінального провадження значно звузилась.

Ситуація, яка склалась за нинішніх умов правового регулювання кримінального провадження, призвела до закономірного висновку, сформульованого М. Л. Грібовим, що в частині тактики НС(Р)Д криміналістична тактика має бути сформована на основі оперативно-розшукової тактики [5, с. 199]. Проте, як нам видається, проблема є більш широкою. Недостатньо обмежуватись тільки адаптацією досягнень оперативно-розшукової тактики до криміналістичної тактики. Доречно поставити питання щодо інтеграції до останньої всієї оперативно-розшукової тактики. Тобто варто повернутись до витоків відповідних галузей і надалі розвивати їх разом.

Для такого висновку є передумови. Оперативно-розшукова тактика свого часу сформувалась як позапроцесуальна аналогія слідчої тактики, яка відрізнялась насамперед специфікою негласних тактичних прийомів. В умовах чіткого розділення досудового розслідування й оперативно-розшукової діяльності до цього були певні підстави. Проте зараз ця грань стирається.

Водночас слідча тактика з плином часу трансформувалась у криміналістичну, набувши при цьому більш широкого змісту. В криміналістичній тактиці виникли нові напрями, як наприклад, тактика суду і тактика професійного захисту від кримінального обвинувачення. В цю систему цілком логічним буде включити і тактику негласного розслідування або тактику проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Варто визнати, що теорія ОРД, як і теорія судової експертизи (судова експертологія), за великим рахунком є складовими частинами науки криміналістики [6, с. 199].

Інтеграція досягнень оперативно-розшукової тактики до криміналістики потребує уніфікації теоретичних підходів щодо розуміння основних тактичних засобів, що дозволить повноцінно й узгоджено використовувати наукову термінологію, і, що важливо, уникати плутанини безпосередньо в науково-практичних рекомендаціях.

У науковій літературі з криміналістики й теорії оперативно-розшукової тактики представлено різні точки зору щодо переліку та змісту їхніх засобів.

До засобів криміналістичної тактики науковці практично без заперечень відносять тактичний прийом, тактичну комбінацію, тактичну операцію, тактичну рекомендацію і тактику процесуальної дії. Визначають і інші засоби, щодо яких є певні дискусії, наприклад, тактичне рішення, тактику взаємодії тощо [2, с. 197–198; 7, с. 176].

Не вдаючись до детального аналізу дискусійних моментів зауважимо, що наведені вище поняття криміналістичної тактики є ключовими. Усі вони мають «аналоги» серед засобів оперативно-розшукової тактики. При цьому науковці у галузі ОРД застосовують різні підходи щодо їх розуміння, від визнання пріоритету категорій криміналістичної тактики до формування власних понять за аналогією, але з урахуванням завдань і специфіки оперативно-розшукової діяльності. Такими суміжними поняттями є «оперативно-тактичний прийом», «оперативна комбінація», «оперативно-тактична рекомендація», «тактика негласної слідчої (розшукової) дії».

В умовах інтеграції негласних засобів розслідування до кримінальної процесуальної діяльності вбачається доцільним застосувати більш чіткий ієрархічний підхід до розуміння основних категорій криміналістичної та оперативно-розшукової тактики. Засоби криміналістичної тактики в цій ієрархії є основними, оскільки зазначений розділ науки криміналістики повинен вміщувати в себе такі галузі, як слідча й оперативно-розшукова тактика. А отже, їх визначення мають бути універсальними як засобів досягнення завдань розслідування гласними і негласними способами. В такому контексті розглянемо основні теоретичні конструкції.

Основним засобом криміналістичної тактики є тактичний прийом. У криміналістиці його переважно визначають як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її конкретної мети, заснований на психологічному механізмі його реалізації, і найбільш раціональний та ефективний у певних ситуаціях [8, с. 220]. В оперативно-розшуковій тактиці здебільшого використовують аналогічне до криміналістики поняття тактичного прийому, що є в цілому виправданим, але тільки за умови, якщо в криміналістиці сферою

застосування тактичного прийому вважають не тільки процесуальні дії, а й оперативно-розшукові заходи, що має місце зовсім не завжди. Тому, як видається, криміналістичне поняття тактичного прийому потрібно адаптувати, розуміючи під останнім спосіб здійснення не тільки процесуальної дії, а і оперативно-розшукового заходу, принаймні доти, доки такі заходи залишаються допустимим способом дій працівників оперативних підрозділів.

Тактичною комбінацією в криміналістиці прийнято позначати сукупність тактичних прийомів, які застосовують під час проведення однієї слідчої (розшукової) дії, а тактичною операцією – комплекс слідчих (розшукових) дій та організаційних заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування у певній слідчій ситуації [9, с. 204]. У свою чергу в теорії ОРД використовують поняття тактичної комбінації як «певного поєднання тактичних прийомів, СРД, НСРД, ОРЗ та інших заходів для вирішення конкретного завдання, що зумовлене слідчою ситуацією на певному етапі досудового розслідування» [10, с. 4–5]. Під оперативною комбінацією розуміють «комплекс поєднаних єдиним задумом оперативно-розшукових, оперативно-технічних та інших тактичних дій оперативних підрозділів щодо виявлення, попередження і розкриття злочинів, що полягає у штучному створенні сприятливих умов для вирішення оперативно-тактичних завдань з приводу конкретної оперативно-розшукової ситуації» [11, с. 238–239]. Таким чином в оперативно-розшуковій діяльності термін «комбінація» розуміють ширше, ніж у криміналістиці, і за сутністю він відповідає уявленню криміналістів про тактичну операцію.

Загалом співвідношення понять «комбінація» й «операція» в криміналістичній тактиці неодноразово було предметом жвавих обговорень, внаслідок чого вищенаведений підхід до їх диференціації є наслідком певного компромісу і даниною традиціям. Проте є доцільним узгодити ці категорії і щодо оперативно-розшукової тактики. Як видається, немає підстав переглядати усталені в криміналістиці підходи. Тому тактичну комбінацію варто розуміти саме як категорію криміналістичної тактики, в тому числі й в оперативно-розшуковій тактиці. Водночас термін «операція» є специфічним саме для теорії оперативно-розшукової діяльності, де він має власне значення, яке не стосується проведення процесуальних дій і досудового розслідування як стадії кримінального процесу.

Тактична операція, яка в практичній діяльності включає проведення не тільки процесуальних дій, а й інших заходів, у тому числі тих, що виконують працівники оперативного підрозділу, є універсальною категорією теорії криміналістичної тактики. Її доречно так само трактувати й у оперативно-розшуковій тактиці.

Тактична рекомендація теж, на нашу думку, на відміну від комбінацій, за змістом є аналогічною для теорії криміналістики й оперативно-розшукової діяльності. Цей універсальний засіб криміналістичної тактики, що означає науково обґрунтовану та практично апробовану пораду щодо обрання і застосування засобів, прийомів та форм поведінки [7, с. 176], не потребує специфічної адаптації до потреб оперативно-розшукової тактики.

Це стосується й інших засобів криміналістичної тактики, зокрема тактики взаємодії і тактики процесуальної дії.

Взаємодія являє собою узгоджену спільну діяльність уповноважених суб'єктів (органів і посадових осіб), яка полягає у застосуванні засобів, прийомів і методів збирання, дослідження, оцінки та використання доказів з метою виявлення, розслідування, судового розгляду кримінальних правопорушень, запобігання їм [12, с. 461]. Як засіб криміналістичної тактики взаємодія завжди здійснюється при керівній ролі прокурора і слідчого. В оперативно-розшуковій тактиці її розглядають через призму діяльності працівника оперативно-підрозділу, який у більшості ситуацій в контексті збирання орієнтуючої інформації та доказів також є підпорядкованим вищевказаним суб'єктам.

Тактику процесуальної дії традиційно вважають засобом криміналістичної тактики. Разом з цим її зміст в плані теоретичного обґрунтування є недостатньо вивченим, незважаючи на велику кількість досліджень щодо проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Проте з аналізу наукових публікацій, присвячених тактиці проведення окремих слідчих дій, чітко простежується її поділ на етапи і стадії, визначення загального тактичного порядку

проведення слідчої дії, конкретних тактичних прийомів і комбінацій, які застосовують для вирішення певних тактичних завдань, використання спеціальних знань тощо.

Тактика негласних слідчих (розшукових) дій вочевидь також має бути віднесена до числа засобів криміналістичної тактики, що науковцями в цілому підтримується. При цьому дослідники слушно наголошують на важливості її формування на основі досягнень оперативно-розшукової тактики [13, с. 17], що стосується насамперед тактичного порядку, тактичних прийомів і комбінацій. Негласні слідчі (розшукові) дії суттєво відрізняються від гласних у першу чергу таємністю (негласністю) та комплексним характером. Ці ознаки мають істотне значення у формуванні змісту тактики їх проведення.

Негласність потребує застосування специфічних тактичних прийомів і технічних засобів, що забезпечують досягнення цілей процесуальної дії з дотриманням конспірації. Комплексність полягає у взаємопов'язаному послідовному проведенні кількох негласних (слідчих) розшукових дій. Наприклад, проведенню аудіо-, відеоконтролю особи (ст. 260 КПК України) передують обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (п. 5 ч. 1 ст. 267 КПК України), накладення арешту на кореспонденцію, її огляд і виїмка (ст. 261, 262 КПК України) фактично є єдиною комплексною процесуальною дією тощо. Таким чином тактика негласної (слідчої) дії може вмішувати рекомендації, які властиві прийомам проведення окремої процесуальної дії, оперативно-розшукового заходу і тактичної операції, а отже, її зміст повинен базуватись на загальних підходах криміналістичної тактики, але включати адаптовані положення оперативно-розшукової тактики.

Висновки. В нинішніх умовах, коли негласні методи розслідування передбачені кримінальним процесуальним законодавством, виникла потреба інтегрувати досягнення оперативно-розшукової тактики до криміналістики з метою формування дієвих рекомендацій щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. У свою чергу засоби криміналістичної тактики необхідно адаптувати до нових реалій з використанням досягнень теорії оперативно-розшукової діяльності. Інтеграція досягнень оперативно-розшукової тактики до криміналістики потребує уніфікації теоретичних підходів щодо розуміння основних тактичних засобів, що дозволить узгоджено використовувати наукову термінологію.

Криміналістична тактика по відношенню до оперативно-розшукової є загальною. Вона вміщує наукові положення і практичні рекомендації щодо практичних прийомів розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, які застосовують різні суб'єкти. Засоби криміналістичної тактики мають бути універсальними інструментами, за допомогою яких слідчі вирішують поставлені завдання. Ці засоби повинні передбачати як гласні, так і негласні прийоми розслідування. Тому потрібно вдосконалити їх наукове розуміння, узгодивши положення криміналістичної й оперативно-розшукової тактики. У цих галузях варто використовувати єдині поняття тактичного прийому, тактичної комбінації, тактичної операції, тактичної рекомендації, тактики взаємодії, тактики процесуальної дії. При цьому зміст тактики негласної слідчої (розшукової) дії має відрізнитись від змісту гласної слідчої дії. Негласні процесуальні дії є комплексними і проводяться послідовно у взаємному зв'язку. Вони також передбачають використання тактичних прийомів і засобів, що забезпечують конспірацію. Тому тактика негласної (слідчої) дії одночасно має ознаки, що властиві тактиці проведення окремої процесуальної дії, оперативно-розшукового заходу і тактичної операції, а отже її зміст повинен включати адаптовані положення криміналістичної й оперативно-розшукової тактики.

Список використаних джерел:

1. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Х. : Харків юридичний, 2007. 432 с.
2. Когутич І. І. Тактика у криміналістиці та окремі її предметно-методологічні суперечності (Частина II. Продовження). *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія» : збірник наукових статей*. Чернівці, 2018. № 2. С. 192-205.

3. Албул С. В. Оперативно-розшукова тактика: поняття та структура. Innovations and prospects of world science : Proceedings of XIII International Scientific and Practical Conference Vancouver, Canada, 17-19 August 2022. С. 292-295.
4. Павленко С. О. Основи оперативно-розшукової тактики: монографія. Київ : «Видавництво Людмила», 2022. 624 с.
5. Грібов М. Л. Співвідношення криміналістичної та оперативно-розшукової тактики. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 1 (23). С. 6-13.
6. Степанюк Р. Л. Розвідка у криміналістиці й оперативно-розшуковій діяльності. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е.О. Дідоренка*. 2024. Вип. 2(106) Ч.1. С. 191-203. DOI:10.33766/2786-9156.106.1.191-203
7. Шевчук В. Засоби криміналістичної тактики: поняття та система. Актуальні проблеми правознавства. 2020. Вип. 2. С. 166-180.
8. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.
9. Степанюк Р.Л. Типові тактичні операції в методиці розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері. *Право і Безпека*. 2012. № 1. С. 204-208.
10. Обшалов С. В. Поняття та сутність тактичної комбінації (оперативно-розшуковий аспект). Матеріали науково-практичного семінару (ДДУВС, 13.05.2016). Дніпропетровськ : ДДУВС, 2016. С. 3-5.
11. Меживой О. В. Законність проведення оперативних комбінацій та експериментів. *Форум права*. 2010. Вип. 1. С. 237-242.
12. Степанюк Р. Л., Заяць Д. Д. Взаємодія під час досудового розслідування економічних злочинів. *Форум права*. 2014. № 1. С. 460-465.
13. Павленко С. О. Сутність і зміст поняття «оперативно-розшукова тактика». *Теорія і практика правознавства*. 2018. Вип. 2 (14). С. 1-25.

